

Alphen en Appeltern - natte voeten in het Land van Maas en Waal¹

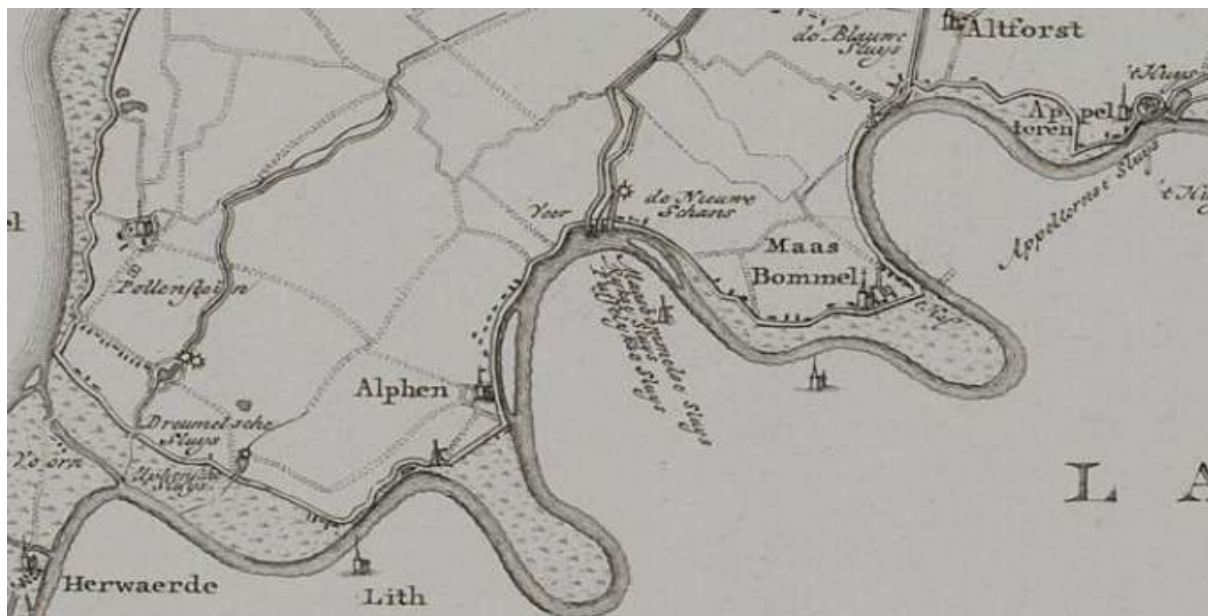
Het dorp Alphen aan de rechteroever van de Maas bestond in de tijd van Jan Theunissen van Engden en Dingena Jans de Weert, uit zeven gehuchten en een polder van 700 hectare, die 's winters altijd onder water stond en vaak pas in juni vrij was van kwel- en regenwater.

De voornaamste middelen van bestaan waren landbouw - er werd onder andere tabak geplant - en veeteelt, maar er waren ook mensen die hun geld met vissen verdienden.

De katholieken vormden ongeveer 90% van de circa 800 inwoners (1839) en hadden een eigen kerk. In 1818 ging Alphen samen met Appeltern, Altforst en Maasbommel op in de gemeente Appeltern, dat vier Rooms-Katholieke en vier Nederlands-Hervormde kerken telde voor 2100 bewoners (1839).²

Net als de Brabantse Maaskanters hadden de bewoners van het Ambt van Maas en Waal in Gelderland veel te stellen met de veelvuldige overstromingen en vooral met het jaarlijks opkomende kwelwater, dat via sluisen in de dijk naar de rivier afgeleid moest worden. In 1784, 1799, 1807 en 1811 was er wateroverlast door dijkdoorbraken en in 1816 en 1817 hebben de binnenvelden en de uiterwaarden door de langdurige regen gedurende de hele zomer onder water gestaan. De oogst ging verloren en veel van het vee stierf. Voedsel werd duur en onder de armen bestond hongersnood. De periode 1827-1831, met als hoogte-, of zo men wil dieptepunt 1829, was zeer nat. Zware stortregens in de lente en de zomer zetten de velden blank, met alle gevolgen van dien.

Na de watersnood in 1816 verzochten enkele burgemeesters in het Rijk van Nijmegen en het Ambt van Maas en Waal koning Willem I om verbetering van de waterleidingen in deze gebieden. Hun vraag was of er een kanaal kon worden gegraven, waarin alle bestaande afwateringen zouden uitkomen. Dreumel, Alphen en Wamel hadden zich onafhankelijk van de andere gemeenten tot de koning gericht, "met verzoek aan Z.M. om eene declinatoire dispositie op dat rekwest", teneinde hun bijzondere polder te kunnen behouden.³ Dat was geen conservatief hobbyisme, want deze drie westelijk gelegen dorpen lagen veel lager en zouden door een nieuw kanaal voortdurend last van extra kwelwater krijgen.

In dit fragment van een kopergravure uit 1799 met links Heerewaarden en oostwaarts de plaatsen Lith, Alphen, Maasbommel, Altforst en Appeltern, zijn de uiterwaarden duidelijk afgebeeld. Ook zijn genoemd de Dreumelse Sluis, de Maasbommelse Sluis en de Blauwe Sluis, waarlangs het water uit de toen al bestaande weteringen naar de Maas werd gebracht.

M.J. De Man en M.A. Snoek; C. van Baarsel sculps, Caartje van het Land van tusschen Maas en Waal en van het Rijk van Nijmegen, (Amsterdam 1799)

In 1818 leverde een ingenieur een ontwerp in voor een doorgaand kanaal van oost naar west, waarop bestaande waterverbindingen konden aansluiten, en met sluizen en molens om water uit lage gebieden in de hoger gelegen afwateringen en verder in de Maas te kunnen brengen. Het plan, dat aanvankelijk meer dan een half miljoen gulden en na aanpassingen zelfs rond 900.000 gulden zou kosten (circa 8 miljoen euro in 2013, de gebruikelijke begrotingsoverschrijdingen niet meegerekend), bracht niets nieuws, want sinds het begin van de veertiende eeuw bestond er al een doorgaande waterafvoer, of eigenlijk waren er twee. De helling van het gebied tussen het Rijk van Nijmegen en het Land van Maas en Waal was echter te groot om kwelwater in het benedenland te voorkomen en bovendien verhinderde de aanvoer van bovenwater dat de lager gelegen dorpen op de weteringen konden lozen. Ook met sluizen zou dat probleem niet kunnen worden opgelost. Wamel, Dreumel en Alphen zouden een schadeloosstelling van 120.000 gulden krijgen (1,1 miljoen euro), maar daarvan moesten dan wel twee watermolens in het lage deel worden gebouwd die waarschijnlijk niet eens het bestaande kwelwater konden wegmalen, en er waren ook twee bovenmolens nodig om het water van die twee benedenmolens door te malen naar de Maas. Een nieuw doorgaand kanaal zou in het westen van het Ambt de wateroverlast misschien alleen maar verergeren. Het zou in welk jaargetijde dan ook voor problemen zorgen: de bovenliggende gebieden zouden te snel hun water kwijtraken en droogvallen, in de lager gelegen polders zou er te veel water komen, door de druk zouden de dijken van het kanaal doorbreken, door de slechte ondergrond zouden de dijken verzinken - vooral in de velden van Dreumel en Alphen, wind en golfslag zouden de dijken doen afkalven, bij vorst konden er opstoppingen en doorbraken van de kanaaldijken ontstaan, om nog maar te zwijgen over de gevolgen van een dijkdoorbraak van de Maas of de Waal.⁴

In 1824 is het plan bij Koninklijk Besluit tegengehouden, maar bijna onmiddellijk werd een nieuwe commissie ingesteld om een nieuw ontwerp te maken. Ook daarover is een heleboel gedoe geweest,⁵ zonder dat er iets concreets uit de bus lijkt te zijn gekomen. Het vee kon normaal gesproken pas in mei of later naar de wei worden gebracht, het winterkoren werd vernield, de zomervruchten konden niet op tijd worden gepoot en verschillende wegen raakten overstroomd.

Het duurde tot 1881 voordat de polderbesturen de koppen bij elkaar staken. Het *Waterschap der Gecombineerde Waterlossing van de polderdistricten Rijk van Nijmegen en Maas-en-Waal* uit dat jaar had als doel een einde te maken aan de eeuwenlange strijd tussen de verschillende belanghebbenden bij de waterlossing in die twee polderdistricten, speciaal tussen de hoger en lager gelegen gebieden. In 1907 spraken de polderbesturen van Afferden, Druten, Leeuwen, Puijfflijk, Horsen, Altfors, Maasbommel en Appeltern af dat de schutlakens (uitwateringssluizen), ook die van de Oude Wetering, gesloten en geopend werden, zodra de riviersluizen dicht en open waren, omdat anders de lager gelegen polders met het van boven komende water zouden worden overstroomd, zonder dit in de Maas te kunnen lozen. Bij de hoge waterstanden van 1906 en 1907 was dit niet gebeurd, met gevolgen die zich laten raden. De polderbesturen stelden bovendien een commissie in, die een adres aan de Provinciale Staten van Gelderland ontwierp voor verbetering in het af- en uitwateringsstelsel op de Rijksche (Nieuwe) en Oude Wetering.⁶

De bezwaren van geërfden in de dorpspolders van Leeuwen, Altfors, Druten, Puijfflijk en Appeltern tegen een plan van Technisch Bureau Van Hasselt en De Koning uit Nijmegen met een commissie uit het Waterschap voor de bemaling van enkele polders in die regio werden onderzocht en ontzenuwd: de plannen zouden niet te duur zijn, wel uitvoerbaar, en de voordelen zouden tegen de nadelen opwegen.⁷ Het aangepaste voorstel werd nog nipt verworpen,⁸ in 1910 werd besloten het plan aan te houden en het aan te passen om er meer dorpspolders bij te betrekken⁹ en in 1913 ging het gebeuren: grond werd aangekocht¹⁰ en de bouw van drie stoomgemalen aan de Maas werd aanbesteed.¹¹ Negentig jaar na de eerste plannen was er eindelijk verandering.

In 1915 bleek al dat de waterlossing in de Maas en de Waal veel verbeterd was. Grote stukken land die vroeger bij hoog water blank kwamen te staan, bleven nu droog en de nieuwe stoomgemalen deden hun werk goed.¹² De problemen met het rivierwater aan de Maaskant en in het Land van Maas en Waal werden in de jaren 1930 aangepakt, door de meanders van de Maas af te snijden.

Naar een ontwerp door Van Hasselt en De Koning is in 1919 het stoomgemaal de Tuut bij Appeltern, met twee stoommachines van Stork in Hengelo in gebruik genomen. De Tuut heeft gewerkt tot 1967, toen ook de schoorsteen werd gesloopt. Dertig jaar later kwam er een nieuwe schoorsteen en het gemaal is als enig exemplaar langs de rechter Maasoever vandaag de dag een beschermd Rijksmonument.

Er waren meer problemen dan alleen overtollig water. Door de oorlog tussen Nederland en België werden in het begin van 1831 veel inwoners opgeroepen om te vechten. Dat jaar brak er ook een 'buitengewone epidemische ziekte' uit, waardoor meer dan twee-derde van de bevolking bedlegerig was en in de herfst meer dan 50 mensen overleden. Er waren daardoor overigens te weinig handen om binnen te halen wat er van de oogst over was. Tot overmaat van ramp kwam er toen ook nog een muizenplaag. Het wekt geen verwondering "dat het grootste gedeelte der ingezetenen als nog in bekrompene omstandigheden verkeer[de]".

In januari-februari 1849 was de cholera asiatica tot Appeltern en Driel doorgedrongen; in de zomer breidde die zich uit en in de herfst verdween zij.¹³

Noten:

- 1 Tenzij anders aangegeven, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, I, A.J. van der Aa, ed. (Gorinchem 1839), p. 109, 302-302.
- 2 Een telling in 1850 liet evenwel zien dat de gemeente Appeltern 2646 inwoners had en dat zou voor deze arme streek een verbazingwekkend grote toename zijn in zo'n periode; zie *Arnhemsche Courant*, 03-03-1850.
- 3 *Arnhemsche Courant*, 25-01-1825.
- 4 *Arnhemsche Courant*, 07-12-1824 en 01-02-1825.
- 5 *Arnhemsche Courant*, 18-01-1825, 25-01-1825 en 01-02-1825.
- 6 *Het Nieuws van den Dag*, 12-09-1907.
- 7 *Het Nieuws van den Dag*, 22-01-1907.
- 8 *Het Nieuws van den Dag*, 26-01-1907.
- 9 *De Tijd*, 28-10-1910.
- 10 *Algemeen Handelsblad*, 27-04-1913; *De Tijd*, 28-04-1913; *Algemeen Handelsblad*, 14-09-1914.
- 11 *Het Nieuws van den Dag*, 29-03-1913.
- 12 *De Tijd*, 22-01-1915 volgens een bericht uit de Gelderlander.
- 13 *Arnhemsche Courant*, 02-10-1850.

J.A. de Bijl